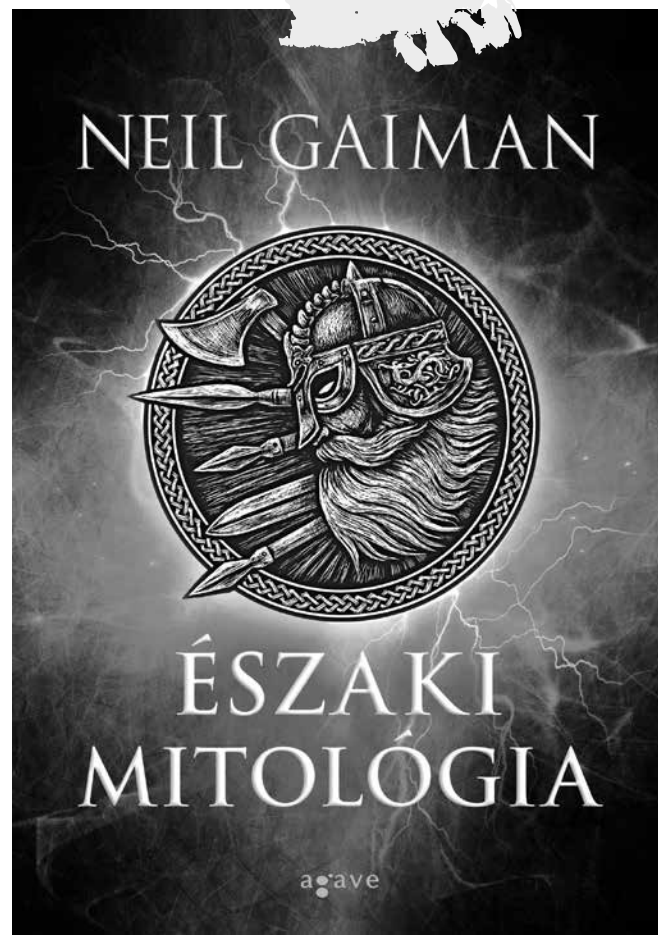

DUNAJCSIK Mátyás

Az Istenek új ruhája

(Neil Gaiman: *Északi mitológia*. Fordította: Pék Zoltán, Agave Könyvek, 2017)

Hatalmas várakozás, és szinte már a megjelenés előtt zajos világsiker és zsúfolásig megtelt rendezvények kísérték Neil Gaiman új könyvének megjelenését, ami nem csoda, hiszen a szerző a 20–21. század egyik legnagyobb hatású mesélője és azon kevesek egyike, akik túllépve a fantasy-irodalmat máig körülvevő sznobériakaranténon képesek voltak jóval szélesebb rajongótáborot gyűjteni maguk köré. Gaiman ráadásul korábbi főművével, az *Amerikai istenek* című regénnyel¹ azt is bebizonyította, hogy nemcsak otthonosan mozog az óészaki mitológia istenei és története között, de még gondol is valamit róluk — így aztán joggal várhatta mindenki, hogy egy kifejezetten az óészaki mitológia újramesélésének szentelt kötet valóban a szerző és a téma égben kötetett házasságának fog bizonyulni.

Gaiman azonban pontosan úgy érkezett erre a sokak által várt menyegzőre, mint a sárkányölő Sigurd² és Brynhild valkűr leánya, Áslaug a Ragnar loðbrókkal kötendő nászára, aki leresztett hajával és a teste köré csavart halászhálójával fel is volt öltözve, meg nem is, a lehelletét megszagosító hagymafej miatt evett is, meg nem is, és kísérlőjének, a család kutyájának hála, egyedül is jött, meg társasággal is.

Gaiman ugyanis kiábrándító elszántsággal tartja magát a kötet eredeti célkitűzéseire, és voltaképpen fikarcnyival sem ad többet annál, mint amit ígért (sőt, mint a későbbiekben látni fogjuk, kicsit kevesebbet is). A szerző egyedülállóan gazdag képzeletéből, sajátos látásmódjából és kivételes világteremtő erejéből vajmi kevés látszik az alig több, mint 200 oldalas kötetben, amely valóban nem más, mint az északi mitológia alaptörténeteinek újramesélése gyerekek és felnőttek számára egyaránt érthető és élvezhető formában — ez azonban nem is olyan kevés, mint amilyenek elsőre tűnik.

Az északi mitológia főbb történeteinek alapforrásai ugyanis nem igazán rendelkeznek a fenti jellemzőkkel. A két legfontosabb forrás közül az első, a valószínűleg a 9–10. században (vagy még korábban) született szövegegyüttes, a ma *Edda-versek* néven ismert gyűjtemény ugyanis minden látomásossága, drámai ereje és költői szépsége ellenére — részben a szkaldikus költészeti hagyomány sajátos ismertetőjegye, a mitológiailag kódolt, többszintű metaforák, ún. *kenninek* kultúrtörténeti ördöglakatként funkcionáló nehezítései miatt — ma már leginkább csak lábujgyezetek és magyarázatok garmadájának segítségével olvasható; olyannyira, hogy már a 13. században komoly értelmezési appa-

¹ Bár az *Amerikai istenek* eredetileg 2001-ben jelent meg az Egyesült Államokban, a HBO épp idén indította el a belőle készült új tévésorozatot A-listás sztárokkal, amelynek bemutató epizódja az év valószínűleg legjobban várt TV-premierje volt — sokan az *Északi mitológia* év eleji megjelenését is afféle elő-promóciónak tekintik a sorozathoz. A könyv magyarul 2003-ban jelent meg először a Szukits kiadó gondozásában, majd 2015-ben az Agavénál, idén pedig újra, immár a tévésorozathoz igazított borítóval.

² Az óizlandi nyelvből átvett nevek és kifejezések magyar nyelvű átírásával kapcsolatos problémákra később részletesen is kitérek a kritika végén. Ezen a ponton legyen elég annyi, hogy a saját szövegemben a ma bevett óizlandi formákat használok (alanyeseti személyragok nélkül), a Gaiman-kötetből és Bernáth István *Skandináv mitológia* című könyvéből vett idézetek esetében viszont mindig követem az adott kötetben kinyomatott formákat.

rátus született mellé, amely egyben az óészaki mitológiáról való mai tudásunk másik legfontosabb forrása: a Snorri Sturlusonnak tulajdonított, ma *Próza-Edda* néven ismert költészeti kézikönyv és mitológiai kompendium. Ez utóbbi ugyan már jóval hozzáférhetőbb a mai olvasó számára is, eredeti célja azonban mégiscsak inkább a sajátos költői képek kibontása és magyarázata, mint valami egybefüggő mitológiai áttekintés — arról nem is beszélve, hogy keresztény lévén, a szerzőnek a legkülönfélébb retorikai kerülőutakat kell a művébe beiktatnia (mint amilyen például az óészaki istenek genealógiai levezetése a Rómát megalapító Aeneástól, megfelelően a jól bevett humanista hagyományoknak), hogy valamelyest elfogadhatóvá tegye a régi idők pogány történeteivel való foglalatosságát.³

Ebből a perspektívából pedig már jóval tisztábban látszik a szintén főként erre a két alapforrásra támaszkodó Gaiman munkájának igazi erényei, hiszen az *Északi mitológia* dramaturgiai és stilisztikai szempontból valóban bravúros mesterműnek tekinthető, ahogyan a különböző formákban, különböző helyeken szétszórta létező mítoszokat és történetelemeket egyetlen, magában is megálló és meglepően gördülékeny történetfűzérbe szerkeszti, amely ráadásul teljes egészében is rendelkezik valamiféle egységes ívvel a világ teremtésétől kezdve az istenek alkonyáig. Gaiman szerzőként csak egészen takarékosan nyúl bele a történetekbe, főként a jelenetelés és a dialógusok szintjén, ezt pedig egy képregényeken és filmekben szocializálódott, profi modern szerző minden mesterségbeli tudásával és eleganciájával teszi.

Ez a mégoly szerény és alázatos hozzáállás azonban mégiscsak egyfajta értelmezése a rendkívül sokrétű anyagnak, az óészaki mítoszokkal és azok irodalmával bensőségebb viszonyban lévő olvasó pedig a kiválóan összekalapált és kellemes ritmusú könyvecskét becsukva nem marad hiányérzet nélkül. Korunk egyik másik nagyhatású fantasy-szerzője, Ursula K. Le Guin⁴ például jogosan hiányolja a könyvből az óészaki hitvilágot átható sötét, tragikus és kilátástalan hangulatot, amely Gaiman keze alatt valami hol komikus, hol hősies, de valamennyire mindig megszelídített, néhol egyenesen disneyfikált légkörre alakul. Arra pedig, hogy ez hogyan jelenik meg az elmesélt történetek kiválasztásában és szerkesztésében, a téma egyik másik nagy szakértője, az oxfordi egyetemen tanító Carolyne Larrington szolgáltat konkrét példát.⁵

Gaiman ugyanis a *Gerd és Frey története* (ÉM, 143) című fejezetben ugyan elmeséli, hogyan látta meg Frey isten Óðin kilátójából a szépséges óriáslányt, Gerdet, hogyan szeretett bele a távolból, és hogyan kérte meg a szolgálóját, Skírnirt, hogy kérje meg a kezét a nevében, mire Skírnir a küldetés teljesítéséért cserébe Frey isten legendás kardját kérte fizetségül — amikor azonban a lánykérésre kerül a sor, Gaiman így ír a lány reakciójáról: „Gerd mosolygott, szemében öröm ragyogott. — Mondd meg neki, hogy a válaszom igen. Találkozzunk Barra szigetén mártól kilenc napra, ott lesz az esküvő.” (ÉM, 150) Ami nagyjából megfelel Snorri Sturluson változatának a *Próza-Eddában*, ahol a lánykérés még ennél is prózaibb módon van elmesélve: „Skírnir

pedig útrakelt, és megkérte a nő kezét. Azt az ígéretet kapta, hogy kilenc éj múltán ott lesz a Fenyves-szigeten, és házasságra lép Freyjel.” (SM, 91)

Snorri azonban nem véletlenül nem szól egy szót sem Gerð örömeről, és említi csak a házasságba való bejegyzését: ő ugyanis valószínűleg jól ismerte az *Edda-versek* ide vonatkozó szövegét, a *Skírnismál* (*Skírnir-ének*, SM, 213) című drámai költeményt, amely egészen más fényben tünteti fel a lánykérés körülményeit. Skírnir ugyanis csak az első körben hízgeléssel és a megbízója erényeinek ecsetelésével próbálkozik; amikor azonban a lány hevesen tiltakozni kezd, először csak a Freytől kapott karddal kezdi fenyegetni, később viszont a további ellenállásra válaszul elővesz egy varázserejű vesszőt is, a beléje vésett rúnákkal pedig olyan szörnyűséges átkot mond a vonakodó óriáslányra, amivel az örök magánytól és a számkivetettségtől kezdve a kínzó nimfománián át minden lehetséges bajt Gerð fejére idéz, hacsak nem fogadja el a távoli isten — most már cseppet sem barátságos — ajánlatát: a lány pedig ez és csakis ez után változtat a maga hangnemén, és ígéri meg Skírnirnek a kilenc éj múlva esedékes esküvőt. Skírnir elsőprő erejű átokverse a viking kori szerelmi feketemágia legfontosabb forrasszövege — melyet a keresztény Snorri Sturluson valószínűleg épp emiatt hagyott ki a maga változatából, Gaiman esetében viszont már jóval kevésbé érthető, hogy a sötét tudományoktól egyébként cseppet sem idegenkedő szerző miért látta jónak, hogy ezt a leányrablással felérő zsarolási sztorit bájos szerelmi történetté szelídítse a maga verziójában.

Végezetül pedig, ha már a hiányérzeteknél tartunk, nem mehetünk el szó nélkül a magyar kiadás botrányos minősége mellett sem. Az Agave magyar változata ugyanis az eredeti, amerikai megjelenéssel egy időben került piacra itthon, ez a sietség pedig alaposan rányomta a bélyegét a szövegre, amelyen a fordító ihletettségek és a szerkesztői szakmaiságnak még a nyomait is csak alig lehet felfedezni. Az egyébként kiváló fordító hírében álló Pék Zoltán kapkodó keze alatt Gaiman ravaszul kicentizett, az archaikus költészet többszörös körülírásokkal operáló ornamentikáját áramvonalas, minimalista prózával, a régimódi mesélőkedvet baráti közvetlenséggel és helyenként vulgaritással

³ E két forrást a magyar olvasó is könnyedén megismerheti Bernáth István témába vágó alapműve, a *Skandináv mitológia* (Corvina, Budapest, 2005–2011) című kiváló kézikönyvből, amelyben a *Próza-Edda* és az *Edda-versek* mitológiai szempontból legfontosabb szövegeinek ihletett és szakosított fordításai mellett Bernáth élvezetes kísérőtanulmányai és magyarázatai segítik a szövegekben való tájékozódást. (A továbbiakban az erre a kötetre való hivatkozások oldalszámait SM, a Gaiman könyvére vonatkozó hivatkozásokat pedig ÉM betűkkel jelölöm.)

⁴ Ursula K. Le GUIN: *Norse Mythology by Neil Gaiman review — nice dramatic narratives, but where's the nihilism?*, The Guardian (theguardian.com), 2017. március 29.

⁵ Carolyne LARRINGTON: *Norse gods make a comeback thanks to Neil Gaiman — here's why their appeal endures*. The Conversation (theconversation.com), 2017. február 21. Larrington Gaiman munkájával nagyjából egy időben jelentette meg a saját északi mítoszokhoz írott kalauzát *The Norse Myths: a guide to the gods and heroes* (Thames & Hudson, London, 2017) címmel, amely a mítoszok Gaimanénál némileg szárazabb újrameséléséért számtalan illusztrációval, térképkel, a mitológia későbbi továbbélésével kapcsolatos kitekintésekkel és számos megvilágító erejű értelmezéssel és magyarázattal kárpótolja az olvasót.

keverő nyelve valami összetakolt, következetlen és otromba egyveleggé alakul, amely néhány rövid, csattanós angol mondat esetében inkább hangzik nyersfordításnak, mint magyar szövegnek. Csak néhány példa: „with a face like thunder” — „az arcán vihar tombolt” (ÉM, 42); „A sharp pain filled his head.” — „Fájdalom töltötte meg a fejét.” (ÉM, 47); „It got personal.” — „Most már tényleg személyes ügy lett.” (ÉM, 47); „I hate you so much.” — „Szívből utállak.” (ÉM, 60).

Ami azonban még ennél is zavaróbb, az a szerkesztés látványos hiánya a szövegen: bizonyos fogalmak írásmódja a szöveg felénél megváltozik, például Pór egyik fogathajtó kecskebakja, Tanngrisnir valószínűleg Bernáth Istvántól kölcsönzött magyar neve, a *Fogvigyorgó* (SM, 80, ÉM, 87) később a *Fogvicsorgó* (ÉM, 114) alakban tűnik fel, az eleinte helyesen írt *einherjar* (ÉM, 146) a kötet végére *einharjar* (ÉM, 198) alakot vesz fel, az Áz istenek melléneve számos helyen többszámúban van alkalmazva a helyes egyes szám helyett („Thór, a mennydörgés istene, a leghatalmasabb Ázok” — ÉM, 81; „Te csakis a híres Ázok Thór lehetsz” — ÉM, 120; „elfért rajta az összes Ázok” — mindez úgy, hogy két mondattal korábban még helyesen azt írja: „volt rajta hely az összes Áz istennek” — ÉM, 145), és hasonlók. Az óizlandiból átvett nevek és kifejezések átírása pedig semmilyen magyar hagyományt nem követ — többnyire egyszerűen át vannak véve az angoltól (mintha egy angolszász szerző görög mitológiáról szóló könyvének magyar fordításában Zeus, Poseidon és Heracles nevű istenekről és hősookról lenne szó), vagy ami rosszabb, abból készült magyarítások: a két legkínosabb eset, amikor Loki egyik álcás alakja, Pökk óriásasszony (SM, 110) nevéből az angol Thokk nyomán Tokk lesz a magyar kiadásban, az istenek alkonyát beharangozó háromszoros tél, a Fimbulvetr (Bernáth szép magyarításában Hármastél — SM, 112, 199) pedig egyszerűen megmarad evidensen angolosított változatában mint Fimbulwinter („Ez lesz a véget nem érő rettenetes tél ideje, a Fimbulwinteré.” — ÉM, 198). Pedig ezeknek a hibáknak az elkerüléséhez még csak skandinavista diploma vagy óizlandi nyelvtudás sem szükséges — mindössze az itt is sokat idézett Bernáth-féle kézikönyvet kellett volna a fordító és/vagy a szerkesztő keze ügyében tartani.

A fenti melléfogások már csak azért is dühítőek, mert ahogy láttuk, Gaiman szövege ennél jóval igényesebb bánásmódot érdemelt volna, hiszen a korábban kifejtett hiányosságok ellenére is kiváló belépőként szolgál az óészaki mítoszok világába. Ha azonban valaki olyan kötetet keres a mai magyar könyvpiacra, amely gyerekek és felnőttek számára egyaránt élvezetesen és érthetően mesél el óészaki mítoszokat, az ár/érték arány szempontjából mindenképpen jobban jár Tótfalusi István szintén az idén, minden médiafelhajtás nélkül megjelent könyvével,⁶ amely *A Nibelung-sztori* címen a Wagner-operák mögötti legendavilágot göngyöli fel Gaimanhoz hasonlóan a világ teremtésétől az istenek alkonyáig, csak éppen a Völsungok és a Nibelungok mondakörén keresztül — a meglehetősen igénytelen kivitelű Gaiman-kötet áránál 281 forinttal kevesebbért ugyanis egy ki-

váló minőségű papírra nyomtatott, Schmal Róza lélegzetelállítóan szép és értő illusztrációival díszített kötetet kap, Tótfalusi finom humora, remek dialógusai, költői láttató ereje és főleg rendíthetetlen mesélőkedve pedig egy cseppet sem marad el Neil Gaimané mögött (sőt).

De bárhonnán is induljon el az ember ebben a lenyűgöző és titokzatos világban, előbb-utóbb úgyis érdekelni fogják a megannyi feldolgozást ihlető eredeti szövegek is — amelyeket a Gaiman-könyv áránál 220 forinttal többért magyarul is könnyen kézbe vehet Bernáth Istvánnak köszönhetően, hogy aztán maga is nekivágjon a mítoszokkal való foglalkozás legélvezetesebb részének: hogy a gyermekei vagy barátai körében, hosszú téli éjszakákon a saját szavaival újramesélje őket, ahogyan arra maga Neil Gaiman is bátorítja minden olvasóját az *Északi mitológia* bevezetőjében.

⁶ TÓTFALUSI ISTVÁN: *A Nibelung-sztori*, SCHMAL RÓZA rajzaival, Magvető, Budapest, 2017.

ZSARNOKOK

ÉS

ÁLDOZATOK

1.